

PESNIČKI PROSTORI MARGARET ATVUD

Za širu čitalačku publiku ovog veka stvaralačka karijera Margaret Atvud razmotava se ne samo unapred, novim proznim i poetskim delima koje kanadska autorka neumorno objavljuje, već i unazad, ponovnim otkrivanjem onih objavljenih pre više decenija ali još nedovoljno poznatih. Spisateljica koja je do 2000. godine objavila devet romana, sedam zbirki kratke proze, četiri knjige za decu, četiri knjige esejističke proze i desetak zbirki poezije (ne računajući nekoliko izbora), širi međunarodni ugled je zapravo stekla tek po osvajanju Bukerove nagrade za roman *Slepi ubica*. I iz naše prevodne recepcije može se zaključiti da je upravo ovaj događaj podstakao vraćanje na prethodna dela i prepoznavanje da Atvud jeste nešto više od još jednog trenutno popularnog savremenog pisca. Naravno, bila je Margaret Atvud čitana a i nagrađivana i ranije – čitana uglavnom u krugovima onih zaintrigiranih spekulativnom fikcijom *Sluškinjine priče*, a nagrađivana uglavnom u Kanadi i SAD. Nakon talasa ponovnog otkrivanja i prevođenja kako starijih tako i najnovijih romana i kratkih priča i ustoličenja kanadske autorke kao svetskog modernog klasika, što sa sobom neizostavno nosi i svojevrstu akademizaciju pisca, usledio je novi potres koji je Atvud ponovo doveo u žižu književnih i vanknjiževnih dešavanja. Televizijska serija *Sluškinjina priča* (2017–) nije prva ekranizacija ovog romana, ali je nastala u trenutku kad su se pojedini njeni motivi i te kako mogli prepoznati u savremenom stvarnom životu. Militantni totalitarizam, potpuno ukidanje ženskih prava i svođenje pojedinca na funkciju bez mogućnosti slobodnog izbora postali su ako ne svakodnevice onda sve izglednija budućnost u više američkih saveznih država (a i šire), zahvaljujući čemu je Margaret Atvud proglašena za neku vrstu književne proročice (mada ona sama ističe da su uvidi izneti u romanima sasvim logično proistekli iz onoga što je saznala proučavajući američku istoriju). Imajući u vidu oživljenu široku popularnost i aktuelnost njenog dela u kontekstu kako rodni pitanja, tako i sve urgentnijih ekoloških problema, kao i neumornost autorke koja sa 80+ godina živog duha i britkog jezika nastupa na književnim i neknjiževnim manifestacijama, postalo je jasno da ćemo morati pažljivije da pročitamo sve što je Margaret Atvud napisala.

Navedeni broj izdanja proze i poezije koju je Atvud objavila pre nego što je nagrađena prvim Bukerom¹ danas je znatno uvećan jer autorka ne zastaje s pisanjem i pritom se protejski prilagođava novim kontekstima i novim medijima.² Žanrovska raznovrsnost

¹ Drugu Bukerovu nagradu (za roman *Svedočanstva*) Margaret Atvud je podelila sa Bernardin Evaresto 2019. godine.

² Početkom februara 2024. objavljen je roman *Četrnaest dana* (*Fourteen Days: A Collaborative Novel*), koautorsko delo na tragu *Dekameronu* u čijem nastanku je Atvud učestvovala i kao autorka jedne od priča i kao urednica. Desetak dana pre završetka pisanja ovog teksta, objavljena je najnovija kratka priča Margaret Atvud *Cut and Thirst*.

odraz je njene kreativnosti ali i društvene angažovanosti, te se u korpus njenog stvaralaštva ubrajaju i crtački radovi, stripovi, grafički romani, scenarija za televizijske i radijske programe, kao i komad *Penelopijada* (urađen na predlošku istoimenog romana) i skorijsa baletska adaptacija trilogije *Madadam*. Na *YouTube*-u ćemo pronaći brojne intervjuje, nastupe na književnim festivalima i drugim manifestacijama, kao i promotivni spot za *Penguin Random House* snimljen pre dve godine kao najava za aukciju specijalnog nezaljivog izdanja *Sluškinjine priče*, a sve to kao odgovor na učestale inicijative za zabranu knjiga određenih autora (uključujući i Atvud) u američkim školama. Spot prikazuje spisateljicu u zaštitnom odelu i s rukavicama kako bacačem plamena pokušava da spali svoju knjigu – bez uspeha, jer „moćne reči se nikada ne mogu ugasiti”.³ Legendarni roman je tako još jednom označen kao simbol slobode i otpora, a njegova autorka potvrdila svoju neumornost u borbi za književnost. Da drži korak s inovacijama, Atvud je pokazala i tokom prošle godine, suočena s novim izazovom u obliku veštačke inteligencije, koja se, kako se ispostavilo, „hrani” između ostalog i njenim knjigama da bi potom generisala nove. U karakteristično ironičnom tonu, Atvud je uradila recenziju veštačkom inteligencijom proizvedene distopične kratke priče „u stilu Margaret Atvud”, ohrabrujući kolege da novih tehnologija treba da se plaše samo oni koji poput četbotova nisu u stanju da misle o onome što pišu.⁴

Mada je danas zbog svih navedenih dešavanja uglavnom prepoznata kao autorka *Sluškinjine priče*, Atvud odbija tako pojednostavljene kategorizacije. Godinu dana nakon što je nagrađena drugim Bukerom, podsetila nas je na svoj pesnički rad objavivši novu zbirku pod naslovom *Dearly*, koja se pojavljuje čitavih trinaest godina nakon prethodne (*The Door*, 2007). Ovo je između ostalog izdavače podstaklo da se osvrnu i na ranije objavljene zbirke i prirede nova izdanja i nove prevode. Kao prilog izboru poezije uvrštene u ovaj temat podsetićemo se nekih osobenosti poetskog stila kanadske autorke, kao i razloga zašto poeziju Margaret Atvud treba čitati uz njenu prozu, ali i nezavisno od nje.

Pridev „kanadska” u apoziciji uz ime Margaret Atvud treba shvatiti ozbiljno, ne samo kao uputnicu na državu rođenja ili nacionalnu pripadnost, već kao izraz političkog i poetičkog opredeljenja. U svom književno-kritičkom delu *Survival: A Thematic Guide to Canadian Literature (Opstanak: tematski vodič za kanadsku književnost)* Atvud je još 1972. poduzela da pokaže da se radi o osobenoj nacionalnoj književnosti, jasno odvojenoj od engleske i američke tradicije. Nekadašnja kolonija i zemlja opterećena istorijom zatiranja indigenih kultura, Kanada se tokom dvadesetog veka suočila i s izazovom definisanja autentičnog nacionalnog identiteta nezavisnog od preookeanske evropske kulture, ali i susedne američke, kulturološki ekspanzivne i ekonomski moćne. U takvoj društvenoj klimi, mladim kanadskim književnicima nije bilo lako da pridobiju izdavače, pogotovo ne svojim proznim delima, pisanim na engleskom a odvojenim od priznatih književ-

³ Knjiga je na aukciji u Sotbiju prodana za 130.000 dolara premašivši sva očekivanja, a prihodi su donirani američkom PEN centru kao podrška u borbi za slobodu govora. Video je dostupan na: <https://youtu.be/zpsMsAMY4eM?si=FKoo9bhoyleiWfSp>

⁴ Recenzija objavljena na: <https://thewalrus.ca/margaret-atwood-ai/>

nih tradicija. Uprkos trenutnim okolnostima ili upravo usled njih, na scenu je stupila pešnikinja Margaret Atvud.

Atvud je u više intervjuva govorila o nezavidnom položaju u kom su se mladi kanadski pisci nalazili pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka. Budući da je kanadsko izdavaštvo bilo još nerazvijeno, pogotovo u poređenju sa daleko dominantnijim britanskim i američkim, objaviti roman bilo je praktično nemoguće. Preplavljeno uvezenim jeftinim izdanjima u mekom povezu, književno tržište je nudilo malo prostora domaćoj produkciji; ako bi želeli da objave roman, izdavači su bili prinuđeni da se udružuju sa kućama iz SAD ili Ujedinjenog Kraljevstva. Paradoksalno, „kanadska književnost” je u to vreme bila praktično nepriznat termin, ali su izdavači rukopise domaćih autora znali da odbiju kao „isuviše kanadske”. U takvoj klimi, mladi književnici su se okretali pisanju poezije, jer je poeziju bilo lakše predstaviti publici, mada se to predstavljanje često odvijalo u formi čitanja stihova u lokalnom kafeu uz zvuke espresso mašine ili vodokotlića iz toaleta, kako je to Atvud opisala u razgovoru sa Janom Vagnerom.⁵ Mladi autori su ubrzo počeli s osnivanjem svojih izdavačkih kuća, u kojima su svi radili sve – jedni drugima čitali rukopise, davali urednička mišljenja, dizajnirali korice, a noću išli gradom i lepili promotivne plakate. Objavljivali su uglavnom poeziju, ali su bili prinuđeni da objavljuju i druge stvari (kako Atvud kaže, osim ako niste svirali gitaru kao Lenard Koen, niste mogli da zaradite novac od poezije).⁶

Prva knjiga koju je Margaret Atvud objavila bila je zbirka pesama štampana kao samizdat. Godine 1961. autorka je sačinila knjižicu-pamflet pod naslovom *Double Persephone* (*Dvostruka Persefona*), za koju je sama slagala slova i koju je odštampala u nekih dvesta dvadeset primeraka (danas uglavnom izgubljenih, osim u posebnim kolekcijama pojedinih biblioteka). Naslov upućuje na teme koje će autorku zaokupljati tokom celog stvaralačkog veka – grčka mitologija, posebno podzemni svet, i dvostrukost – i koje će se kasnije pojaviti kao centralne u zbirkama *Procedure za podzemlje* (1970) i *Dvoglave pesme* (1978). Prva knjiga Margaret Atvud štampana kod komercijalnog izdavača je opet zbirka poezije, *Igra kruga*, objavljena 1964. i nagrađena prestižnom Nagradom generalnog guvernera Kanade. Pred čitaocima se našao novi glas modernog izraza koji i temama i formom traži izlaz iz mehaničkog kretanja po ustaljenim obrascima, napuštanje poretka i predavanje divljini i nepoznatom. Poetski idiom je već u ovim pesmama uobličen u ono što će se kasnije prepoznavati kao tipično atvudovski – sveden, direktan, ironičan, naizgled na distanci, laboratorijski precizan i promišljen, ali upečatljivog emotivnog naboja. Pesme se neretko završavaju iznenađujućim obrtima, uvedenim spontano i hladno, ostavljajući snažan utisak.

Tematski i motivski opseg predstavljen u prvoj zbirci takođe je reprezentativan za ceo pesnički opus Margaret Atvud, iako će svaku novu zbirku obeležiti izvesne specifičnosti. Upečatljivo je autorkino interesovanje za mitologiju, pre svega antičku, a posebno vraćanje na mitove o podzemnom svetu. Kada ne govori eksplicitno o Orfeju ili Persefo-

⁵ Intervju dostupan na: <https://www.youtube.com/live/vfPjzxG0ak4?si=V33Rvv4APgtkxKAb>

⁶ Tako je prvo nepesničko izdanje objavljeno u kući sa kojom je Atvud sarađivala bila knjiga o veneričnim bolestima.

ni, Atvud stvara sopstvenu mitologiju smeštenu u prostor u kom reke teku unazad, ribe plivaju po potopljenim šumama, mrtvi žive i čekaju one koji se usude da ih posete, a ponekad svojim zagrobnim glasovima progovaraju sa fotografija naizgled običnog jezerskog pejzaža. Mitološki prostori donose nadrealne slike kanadskih predela, na kojima često dominiraju apokaliptični prizori potopa i motiv eliotovske „smrti od vode” od koje se mnogi neće sačuvati. Slike su dovoljno prepoznatljive da možemo da ih povežemo sa ličnim iskustvom a dovoljno oneobičene da unesu nelagodu i osećanje neizvesnosti. Granice između savremenog i mitološkog kod Atvud su porozne, praktično nepostojeće, što lirske subjekte, a i nas s njima, stavlja u ulogu junaka starih legendi u većitoj borbi za opstanak. Mitologija i nacionalna istorija u poeziji Margaret Atvud uvek su u neposrednoj vezi s privatnom istorijom pojedinca u savremenom dobu, prikazanom kroz odnos lirskog subjekta s ljudima, životinjama, biljkama ili predmetima iz okruženja. U zbirci *Procedure za podzemlje*, pored mitološkog podteksta nagoveštenog naslovom, događaji ili preciznije iseći i utisci iz prošlosti i sadašnjosti prikazani su iz različitih perspektiva, u pesmama se prepliću java i san, noć i dan, život i smrt, obično se oneobičava, a od fantastičnog se stvara svakodnevno.

Na neki način, sve poetske zbirke Margaret Atvud govore o opstanku – o preživljavanju u negostoljubivom okruženju, u partnerskim odnosima, u savremenim političkim krizama, u svetu koji svakodnevno donosi nove pretnje. Prostor kroz koji se krećemo u njenim stihovima istovremeno je poznat i stran, svakodnevan i izmaštan, istorijski i mitološki. Shodno autorkinom zalaganju za afirmaciju nacionalne kulture, neizostavno se prepoznaju elementi kanadskog iskustva kroz prikaze života u gradu ili predgrađu, ali i divljine, neistraženih prostranstava koja istovremeno zastrašuju i privlače. Kao i u pojedinim romanima, Atvud i u poeziji prikazuje događaje iz različitih perioda istorije Kanade, pri čemu posebnu pažnju posvećuje onom najranijem, kolonijalnom. Iskustvo prvih doseljenika, iz ugla jedne od prvih kanadskih autorki, čini osnovnu materiju zbirke *Dnevnicu Suzane Mudi* (1970), ali se Atvud ni ovde ne ograničava na devetnaesti vek, te nam se naslovna junakinja javlja i dosta nakon svoje smrti, krajem 1960-ih. Istorijski prostor je, dakle, fluidan, prošlost se pretače u sadašnjost, a aluzije na konkretne događaje (ne nužno ograničene na Kanadu) koji su ispunjavali novinske stupce u godinama kad su stihovi napisani mogu se odnositi i na ono što danas proživljavamo. Bilo da je u pitanju kanadska divljina, daleki krajevi sveta ili autorkino dvorište, prostori u poeziji Margaret Atvud nikada nisu dokraja istraženi, te protagonisti preuzimaju i ulogu istraživača, arheologa, biologa pokušavajući da u svom poduhvatu pobede neizvesnost nepoznatog i neizdrživost poznatog.

Paralele između poezije i proze Margaret Atvud postoje kako na planu tema i motiva, tako i u ponavljanju određenih likova ili događaja koji su autorki poslužili kao inspiracija, najčešće za pesmu, da bi potom bili obrađeni u proznoj formi. Tako pesma „Posle potopa, mi” centralnim motivom najavljuje roman *Godina potopa*, pesma “Robber Bridegroom” i roman *Robber Bride* inspirisani su istoimenom bajkom braće Grim, dok pesma “Marrying a Hangman” i roman *Alijas Grejs* na sličan način obrađuju pitanja vezana za kazneni sistem u ranom periodu kanadske istorije. U širem tematskom smislu, i u poe-

ziji kao i u prozi uočljiva je autorkina ekopoetička perspektiva koja teži da obuhvati sve žive i nežive delove ekosistema pokazujući kako je čovek njegov sastavni deo. Fluidne su i granice između lirskog subjekta i biljaka, životinja, pa čak i neživih delova prirodnog okruženja, kao što su stene ili voda.

Ono što je Margaret Atvud lansiralo u žižu javnosti još sedamdesetih godina jeste njeno interesovanje za položaj žene u društvu i pitanja rodne ravnopravnosti, mada je autorkino uključivanje u feminističke tokove pre bilo stvar izvesnih preklapanja pa i slučajnosti, nego svesno opredeljenje. Može se reći da je slučaj hteo da njen prvi roman *Jestiva žena* (odnedavno dostupan i na srpskom, u prevodu Novice Petrovića i izdanju „Trećeg trga“) bude objavljen 1969. Završeni roman je Atvud predala izdavaču 1965, ali se rukopis na volšeban način izgubio, da bi isplivao tek dve godine kasnije, te je knjiga ugledala svetlost dana baš u vreme kada je pokret za prava žena dostizao vrhunac, što će mladu autorku odmah ubaciti u središte feminističke polemike. Ona sama se nikada nije rado svrstavala u redove feministkinja, ističući da je svoje knjige (uključujući i *Jestivu ženu*) pisala nezavisno od bilo kog talasa feminizma, iako je, kao i svi ostali u to doba, svakako čitala Simon de Bovoar.

Kad je u pitanju položaj žena u savremenom društvu, Margaret Atvud se pre svega interesuje za psihološke efekte koji se nepravednim i diskriminatornim društvenim praksama nanose ženama, te se i u poeziji i u prozi bavi taktikama kojima ženski likovi pribegavaju ne bi li se bolje pozicionirale u svom okruženju. Opet je reč o preživljavanju, ne samo u široj zajednici, već i u porodici, među prijateljima, u emotivnim vezama. Partnerski odnosi čine tematsku okosnicu zbirke *Politika moći*, koja je od svoje pojave 1974. godine izazvala veliku pažnju kritičara. Ovo je zbirka ljubavne poezije, mada prilično nekonvencionalne. Pesme problematizuju temu romantične ljubavi, te kritičari često ističu da je Atvud ovim stihovima ljubavnu poeziju usmerila u sasvim novom pravcu. Možemo to videti već po naslovnoj ilustraciji, koju je prateći autorkinu ideju izradio Vilijam Kimber: prikazujući viteza u punom oklopu kako za stopalo drži ženu izvrnutu naglavačke i uvezanu konopcima, crtež na ironično-humorističan način podriva žanr viteških romana i izruguje se tradicionalnim pričama o dami i vitezu. Ovo takođe nije jedini slučaj autorkinog angažovanja po pitanju dizajna svojih knjiga, u čemu je aktivno učestvovala još od prvih zbirki. Uvodni katren zbirke: *you fit into me / like a hook into an eye / a fish hook / an open eye*, sadrži briljantnu igru rečima i izvrstan je primer kalambura kojima se Atvud često služi (na zadovoljstvo čitalaca i očaj prevodilaca). Obrt u poslednja dva stiha unosi karakterističnu nelagodu, koja kod Atvud gotovo uvek pretpostavlja neku vrstu telesne povrede, iako je u ovom slučaju fizički bol manji problem. Partnerski odnosi se u ovoj zbirci ali i u ostatku opusa posmatraju i u širem društveno-političkom kontekstu u kom ljubav podnosi teret svakodnevice pod stalnim uplivom novih tehnoloških izazova, imperijalističkih tendencija i loših vesti.

Od svih prostora, Margaret Atvud najviše zanimaju oni unutrašnji, prostori psihe, racija i emocija, dok su fizički prostori samo njihova spoljna manifestacija, ono što se lakše može rečima opisati. Kao da ono spoljašnje pomaže da se shvati koliko ne poznajemo svoju unutrašnjost, te poezija postaje sredstvo za istraživanje upravo tih unutrašnjih

prostora. Introspekcija može da bude uzbudljivo putovanje, ali i propast. Čitajući završne stihove pesme „Putovanje u unutrašnjost”: „Znam / da mi je lakše zauvek se izgubiti / ovde nego u drugim krajevima”, ostajemo u nedoumici: da li autorka poziva na oprez ili je izgubiti se u unutrašnjosti nešto što nije nužno nepoželjno a postiže se s lakoćom?

Pesme sakupljene u najnovijoj zbirci *Dearly* (2020) nastajale su u periodu između 2008. i 2019, dok je svet postajao mračniji, autorka starila, a njoj bliski ljudi (uključujući i njenog životnog partnera Grejema Gibsona) umirali, kako sama Atvud objašnjava u uvodnom pismu „Dragim čitaocima” na početku knjige. Događaji iz godina nakon izlaska zbirke pretvorili su našu svakodnevnicu u prostor u kom se sve jasnije prepoznaju oni uznemirujući polumitološki–polusavremeni motivi iz njene poezije i proze. Atvud, međutim, i pored neporecive sklonosti distopijskim vizijama, nikada ne zatvara sva vrata, te i najnovije pesme ukazuju na moguće izlaze uz prepoznatljivu sveobuhvatnost i raznolikost tema i motiva. Nakon prvog dela zbirke, u kom se priseća duhova nekih dragih životinja i ljudi, putovanja, suvenira i sitnih događaja iz mladosti, Atvud nas vodi do onoga što čini savremeno okruženje, do cvrčaka i puževa, čiji je načini razmnožavanja navode na razmišljanja o seksualnom životu njenih ljudskih savremenika, pa time i o prevari i izdaji. U poetskoj mitologiji Margaret Atvud srećemo i Fridu Kalo i proročicu Kasandru (sa kojom autorka može i da se poistoveti), čitamo pesme posvećene brutalno ubijenim ženama (zasnovane na stvarnim događajima) ali i o skitskim ratnicama (kao arheološkim dokazima da žene ne moraju biti žrtve) – rodno zasnovano nasilje i vidovi otpora i dalje su u fokusu. Ali pesnikinja ubrzo prelazi na septembarske pečurke, rezanje bundeva za Noć veštica, te stiže do fantastičnog, vukodlaka, sirena, vanzemaljaca, zombija. Čitajući Rilkea zaključila je da je poezija poput zombija, prošlost koja izbija u srcu, virus, infekcija. Atvud se nada svetu u kome će i dalje biti ptica (omaž Grejemu Gibsonu, koji se pticama naročito bavio) i manje plastike. Ciklus „Plasticene Suite”, sa devet pesama, donosi eksplicitnu ekološku poruku, jer više nema vremena za uvijanje i obazrive nagoveštaje – nad prizorom majke-kita koja vuče svoje mladunče nastradalo od toksične plastike, čovek mora da se zapita: „kako to da smo učinili ovo samo živeći / na normalan način”, kupujući hranu u plastičnim pakovanjima kao i svi ostali? Da li ćemo sada nešto promeniti? Atvud se pita koliko nesreće je potrebno da bi se reagovalo, kao što se pita i gde su sad drage preminule osobe (jer svi moraju biti negde). Odgovore nalazi u životu, u svakodnevnim stvarima, u kupinama i u virtuoznim kalamburima kojih ne manjka ni u ovoj kao ni u prethodnim poetskim zbirkama.